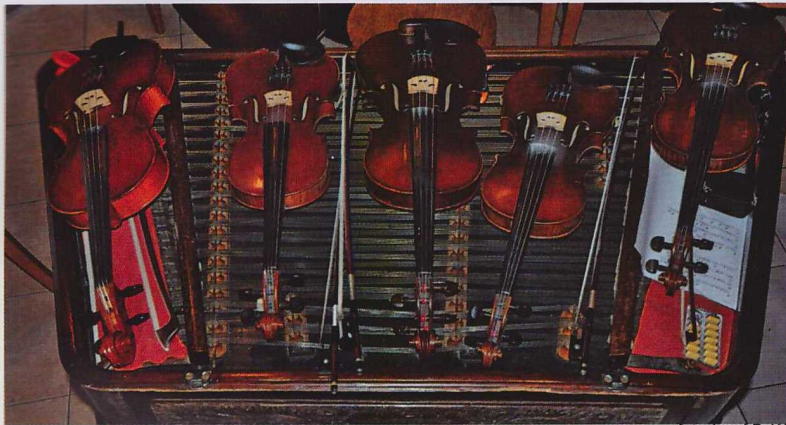

Milí čtenáři,

nebudu psát ani o květnovém teatrálním nácvičku pražského integrovaného systému evakuace Rudolfinu, který vypadal jako bombová hrozba a narušil koncert pro studenty, ani o Anně Netrebko či Valeriji Gergijevovi, červnovém hostu České filharmonie, který vlastenecky podpořil svého milovaného prezidenta Vladimíra Putina, jenž nezištně slouží v duchu ruských bohatýrů svému lidu, ale o drobných hudebních radostech života. Jako perličky lemují životy všech, kteří potřebují pro svoje bytí kvalitní, dobrou hudbu. Zažil jsem jich bezpočet, takže jen trojí ohlédnutí.

I housle a viola potřebují oddech

foto Josef Polák

Na konci dubna jsem si odskočil na Horňácko. Rodinná přítelkyně slavila v jednom vinařství v Blatné životní jubileum. Poslouchat šest hodin lidové písně v autentickém podání moravských hvězd – Horňácké cimbálové muziky Petra Galečky z Lipova a legendárního primáše Martina Hrbáče – bylo neskutečným zážitkem.

V pořadí pátý donátorský koncert Jarní Gala pro Struny podzimu byl gurmánskou lahůdkou. Snad aby festivalový tým nahradil absenci „normální“ klasické hudby na letošním podzimním festivalu, přivezl do Prahy jednoho z nejznámějších žijících instrumentalistů. Moje očekávání naplnil 27. dubna téměř devětapadesátiletý americký violoncellista Yo-Yo Ma beze zbytku. Po několika taktech Stravinského Italské suity jsem zapomněl na pompézní rámec večera a patetičnost Španělského sálu Hradu a nechal se unášet tónově výjimečně kultivovanou hrou, která je podmíněna snad nejlepší pravou rukou mezi současnými cellisty. Přijal jsem i specifikum programu – šňůru aranží od Stravinského, přes tanga Villa-Lobose, Piazzolly a Camarga Guarneriho a Dvořákovy Romantické kusy, jež v cellové verzi nabídl nové kvality, po Brahmovu původně houslovou Sonátu d moll. Snad uslyším v Praze legendu violoncella v blízké budoucnosti i v recitálu s náročnější dramaturgickou ambicí; v ideální kombinaci s jeho přítelem Emanuelelem Axem.

Yo-Yo Ma

foto Petra Hajska

Díky Pavlu Kühnovi jsem byl v 80. letech okouzlen nepatetickou, hravou a vtípnou vokální hudbou Jana Nováka, dle mého mínění skladatele, jehož mimořádný odkaz teprve čeká na svoje plnohodnotné uplatnění. Po sbormistru Pavlu Kühnovi, který měl výhodu, že Jana Nováka osobně znal, se nyní našel další skvělý interpret – sbormistr Lukáš Vasilek. Hudbu Jana Nováka provádí se svými Martinů Voices soustavně, cílevědomě, programově a v záběru, jenž v 80. letech nebyl možný. Jsem rád, že červnové vydání je poctou tomuto velkému Moravanovi, kterému z politických důvodů nebylo dopřáno dožít ve své vlasti.

Perličky radosti a štěstí přeje

Luboš Stehlík

Testamentum Jana Nováka

O novém CD Martinů Voices se sbormistrem Lukášem Vasilkem

Eva Nachmilnerová

U příležitosti letošního 30. výročí úmrtí jednoho z nejvýraznějších představitelů české poválečné generace Jana Nováka (1921–1984) festival Pražské Jaro zařadil koncert k poctě skladatele, který se tak symbolicky navrácí do vlasti, odkud v srpnu 1968 odešel. Vystoupily na něm dcery skladatele Clara Nováková a Dora Novak-Wilmington a komorní sbor Martinů Voices pod vedením Lukáše Vasilka.

Martinů Voices letos slaví pět let na koncertních pódii a své malé jubileum se rozhodli oslavit vskutku mimořádným počinem – nahrávkou několika skladeb, které představují vrcholná díla Novákovy sborové tvorby a na hudebním nosiči nebyla ve dvou případech dosud uvedena. To už je několik dobrých důvodů, proč pohovořit s jejím sbormistrem.

V těchto dnech vyšlo u firmy Supraphon CD s výběrem vokálních skladeb Jana Nováka v interpretaci komorního sboru Martinů Voices, jehož jsi uměleckým vedoucím. Sborová tvorba je z díla tohoto skladatele v povědomí hudební veřejnosti přítomna asi nejvíce. Jaké bylo tvoje první setkání se skladbami Jana Nováka? Novákovo dílo není běžně slyšet, noty jsou téměř nedostupné a literatura takřka neexistuje. Já sám jsem jeho hudbu poznával dost složitě – vždycky při nějakém výjimečném provedení nebo z těch málo nahrávek, které existují. Prakticky jsem se k Novákovi dostal až asi před pěti lety, kdy jsem měl možnost provést s Pražským filharmonickým sborem *Exercitia mythologica* a *Invitatio pastorum*, tenkrát ve verzi a capella. V PFS má provádění hudby Jana Nováka poměrně dlouhou tradici, hlavně díky sbormistru Pavlu Kühnovi.

Pavel Kühn nahrál s tímto sborem v 90. letech 20. století cykly *Exercitia mythologica* a *Testamentum* – měli jste jeho interpretaci při vlastním pojetí nějak v povědomí? Pro mě byla zásadní Novákova partitura – jenom z ní vyšla naše interpretace. A pak samozřejmě ještě z poznání všeho toho, z čeho Novák sám při kompozici vycházel, takže hlavně textu. Kühnovy nahrávky znám a jsou výborné. Také byly dlouhá léta jediné dostupné a Novákoví dělaly skvělou službu. Ale je to interpretace velkého sboru. Je obrovský rozdíl, jestli skladbu provádíte v šedesáti lidech nebo třeba ve

třinácti jako Martinů Voices. Když jsem si po dokončení naší desky poslechl Kühnovy nahrávky, byl jsem překvapený, jak moc se lišíme. Ale asi je to přirozené. Novák zkrátka dává interpretům prostor a jeho partitury nabízejí víc řešení. Počet zpěváků hodně ovlivňuje třeba tempo, frázování a dynamiku. Komorní ansámbl určitě lépe interpretuje třeba drobnokresbu ve výrazu a detaily v artikulaci. Velké těleso zase umožní delší fráze a větší dynamické kontrasty. Uvědomil jsem si to i sám na sobě – *Exercitia* jsem totiž dělal jak s Martinů Voices, tak s Pražským filharmonickým sborem. Moje interpretace se lišila a na tu skladbu mám

foto Lukáš Pelech

dokonce dvě partitury – jednu pro PFS a jednu pro MV. Nicméně Novákovy skladby, které zaznívají na nové desce, jsou určeny spíše komornímu obsazení.

Co tě jako sbormistra na Novákově hudbě osobně nejvíc zaujalo? Novák si vybíral skvělé texty, o kterých je nutné přemýšlet, a které mezi řádky skrývají spoustu obsahu. Ta hudba je chytrá a originální. Nepodobívá, ale efektní, moderní, ale ne nesrozumitelná. Má humor a člověka ji baví dělat i poslouchat. Novák navíc dává interpretovi spoustu svobody – v notách se dozvíte jen to ne důležitější, řekněme základní koncepci, a to

ostatní je třeba dodělat – například moc nevypisoval artikulaci, dynamiku, často není jasné ani tempo. Zkrátka nejenže můžete, ale vy doslova musíte tvořit, abyste tu hudbu oživil. A to mě baví, to je interpretace, to mě na Novákově zaujalo. No a taky ten obrovský temperament – jeho hudba žije pod rukama, nenudíte se ani vteřinu.

Mohl bys představit jednotlivé skladby na vašem CD? Testamentum a Exercitia mythologica už alespoň vyšly na hudebním nosiči, ale skladby Invitatio pastorum a cyklus Fugae Vergilianae budou pro většinu úplnou novinkou. Světovou premiéru

tohoto cyklu na koncertním pódiu slyšeli posluchači letos 24. května, kdy jej ansámbl Martinů Voices uvedl na koncertu k poctě Jana Nováka na festivalu Pražské jaro. Desku jsme nazvali právě podle té první jmenované skladby, takže Testamentum. V překladu je to opravdu testament ve smyslu závěti. Jenže ve skutečnosti to tak úplně není – je to spíše její odlehčená karikatura plná vtipu a ironie. Ta skladba trochu připomíná Orffovu kantátu Carmina Burana. Je to vlastně takové scherzo, které oslavuje život i smrt najednou. Mytologická cvičení, tedy Exercitia mythologica, jsou asi nejnámější Novákovou sborovou sklad-

bou – nejen díky nahrávkám, ale i díky tomu, že noty vydal Schott, takže jsou relativně dobře dostupné. Osm miniatur zobrazujících různé postavy antické mytologie – každá úplně jiná, v jiném rozložení hlasů a na koncertě také v jiném rozestavení na pódiu (aspoň v našem podání). Úžasná invence! Na koncertech to má vždycky obrovský úspěch. Fugy byly oříšek. Je to hodně těžké a docela rozsáhlé dílo. Studovali jsme je dlouho – pro sbor je to prubířský kámen. Ale výsledek, myslím, stojí za to. Novák ty fugy pojal doslova instrumentálně a hlasy rozhodně nešetří, stejně jako intonační představivost zpěváků. V každé fuze si vyznal útržek nějakého Vergiliova textu a ten pak nesčíslněkrát zopakoval. Takže ten text je vlastně jenom odrazový můstek, na jehož

foto Lukáš Pelech

základě se pak rozvíjejí doslova monumentální kontrapunktické kompozice. Jsem zvědavý, co na to řeknou posluchači – ta skladba, podle nás úžasná, není zatím po téhle stránce nijak prověřená... *Invitatio pastorum* je malá vánoční kantáta, v překladu *Vyzvání pastýřů na cestu*. Je to hodně originální konfrontace andělů, ďáblů a pastýřů – navzájem se dohadují, jestli se Spasitel opravdu narodil nebo ne. Cyklus v závěru, samozřejmě s dobrým koncem, úžasně graduje nečekanou jazzovou parafrází vánoční písně *Adeste fideles*. Novák k té skladbě připojil flétnový part, který na naší nahrávce úchvatně hraje jeho dcera Clara.

Clara Nováková se spolu se svou sestrou Dorou Novak-Wilmington a maminkou Eliš-

kou Novákovou velkou měrou zasazují o provádění skladeb Jana Nováka, mnohé z jeho skladeb pro ně byly přímo napsány. Kantátu *Invitatio pastorum* napsal Jan Novák v roce 1971 pro svůj sbor *Voces Latinae* v italském Roveretu a flétnový part komponoval přímo pro dceru Claru, která vzpomíná, jak skladbu při vánočních koncertech s otcem a jeho sborem společně prováděli. Jak spolupráce s ní probíhala? V první řadě je potřeba říct, že Clara je naprosto fenomenální umělkyně. Když přišla na natáčení a začala hrát, byl to obrovský zážitek. Navíc jsme skoro nemuseli zkoušet, všechno šlo samo a mohli jsme hned točit. Pár detailů jsme samozřejmě diskutovali – občas vyhrála ona, občas já. Ale nebylo to nic zásadního a snad můžu říct, že jsme si dobře rozuměli a navzájem si vyhověli. Jsem rád, že se podařilo, aby *Invitatio* nahrála právě ona. Nejen proto, že je tak skvělá flétnistka, ale i proto, že ta nahrávka má díky ní takový zvláštní nádech autenticity. Prostě tam zní kus živého Jana Nováka.

I když Jan Novák vychází z vlastních zkušeností sbormistra, jsou jeho sborové skladby značně technicky náročné. Co bylo při jejich interpretaci nejtěžší? U Nováka je potřeba se vždycky nejdřív prokousat textem. On nikdy nevolil žádné banální předlohy. Nestačí jenom mít překlad, musíte ten text pochopit – třeba čím je která mytologická postava charakteristická, co je v textu symbol a čeho je to symbol, co je jenom nadsázka nebo dvojsmysl. Bez toho vůbec nemá cenu se do studia pouštět. Takže mi každá skladba zabrala pár hodin nad knihami. Jenže pak to jde samo. Když pochopíte, co chtěl Novák říct, všechno do sebe najednou zapadne a ta skladbička se úplně přirozeně vyloupne. Jenže potom přichází ještě druhá fáze – nácvik se sborem. To zas tak dobře nejde, i když máte ty nejlepší zpěváky. Novák totiž uvažoval dost instrumentálně a nezpívá se to lehce. Chce to prostě čas. Nejde to nijak uspěchat, musí se to zažít. No a poslední fáze je samotná interpretace na pódiu. Tam člověk zkrátka musí najet na Novákovu strunu – takže popustit uzdu jeho a svému temperamentu, užít si radost z té neskutečně živé hudby a zároveň to nepokazit, protože je to dost těžké.

Jan Novák jako bytostný humanista a latiník prosazoval v latině její klasickou (tzv. restituovanou) výslovnost, která se dost liší od té u nás obecně zažitě středověké výslovnosti. Jak ovlivňuje tento způsob deklamace textu zpěv? Můžeš vysvětlit jeho základní principy? Těch změn je oproti naší běžné výslovnosti hodně. Jedna věc je ale zřetelná na první poslech. Hlasy C, které se běžně čtou právě jako C, se v tomto jiném způsobu vyslovují jako K. Takže například všeobecně známé jméno Cicero, které zní v češtině úplně stejně jako v běžné latinské výslovnosti, tedy s C, se restituovanou výslovností čte s K – takže „Kikero“. Jinak

se vyslovují ale i některé další hlásky, zvláště také nastávají ve vázání slov. Celkově tak zní latina o dost uhlazeněji a jemněji, podle členů Martinů Voices se i lépe zpívá. Vědci pokládají tenhle způsob výslovnosti za nejjistší – latina tak údajně zněla v antickém Římě. Novák to samozřejmě věděl a vzhledem k tomu, jak byl tím jazykem posedlý, tu výslovnost vyžadoval. Zní to pro nás exoticky a velmi originálně, protože na to nejsme zvyklí. Jakmile to ale jednou člověk zkusí, těžko odvyká.

Novák byl známý svým mimořádným nadšením pro literaturu a jazyk starověkého Říma – už v Brně koncem padesátých let 20. století založil latinský kroužek, v němž bylo dovoleno hovořit výhradně latinsky. Otevřelo pro tebe detailní studium jeho skladeb nějakým způsobem i tento svět? Ty texty jsou pro každého laika dost složité – obsahem i formou. Abych je pochopil, musel jsem si toho nastudovat docela dost. Spoustu souvislostí, hlavně z antické mytologie, jsem předtím vůbec neznal, anebo jsem je jenom mlhavě tušil. Díky Novákovi toho teď vím rozhodně víc.

Co ti přijde na jeho vokálních skladbách kromě způsobu užití latiny unikátní a originální? Hlavně ten nápad, který Novák dokáže dokonale rozvinout – nejen ve smyslu čistě hudební myšlenky, ale také to, jak tu myšlenku následně zpracuje kompozičně. Jan Novák je doslova komplexem dokonalých skladatelských schopností a dovedností a jeho hudba má díky tomu jednoznačné světové parametry. Neznám moc skladatelů, kteří by dokázali tak dobře pochopit obsah a tak trefně ho zobrazit hudbou. On každou skladbu dokonale vypointuje a výsledek je na první poslech srozumitelný a nezpochybnitelný.

Chystáš se na nějakou další Novákovu sborovou skladbu nebo uvažuješ o zařazení některé z jeho vokálně-instrumentálních kompozic také do programu Pražského filharmonického sboru? Už dlouho myslím na *Planctus Troadum*. Je to kantáta pro alt sólo, ženský sbor, osm violoncell, dva kontrabasy a bicí. To kuriózní obsazení mě láká, bude to znít skvěle. Určitě bych tu skladbu rád zařadil na nějaký samostatný koncert PFS. Také uvažuju o koncertním provedení baletu *Aesopia* pro smíšený sbor a dva klavíry. No a pak je tady velký dluh českých pořadatelů vůči Novákovi: geniální kantáta *Dido* pro mužský sbor a orchestr. Mimochodem v roce 1982 ji provedl a skvěle nahrál Rafael Kubelík se Sborem a Orchestrem Bavorského rozhlasu. U nás se ale nehraje. Je to výborná a efektní hudba – připomíná Stravinského *Oidipa rexe*. Pokud jsem se zasadil o to, aby *Dido* v Praze nebo někde jinde v Česku zazněla. Myslím, že by Pražskému filharmonickému sboru a České filharmonii velmi slušela – a obě tělesa by slušela jí.

Komorní smíšený sbor Martinů Voices, který jsi založil, můžeme slyšet na koncertních pódiích už pátým rokem a za tu dobu si vydobyl značné renomé – kam se dál chcete posouvat, na jaké skladatele se chystáte? Myslím, že jsme se za těch pět let jednoznačně vyprofilovali. Nejvíc zpíváme hudbu 20. a 21. století. Spíš tu umírněnější, tradičnější linii, ale občas se pustíme i do nějakého experimentu. Důležité je, aby ta hudba měla smysl a bavila nás i posluchače. Do programů často zařazujeme renesanci – je to skvělá intonační a zvuková hygiena, navíc obsazení Martinů Voices je k tomu ideální. Loni jsme také poprvé provedli nový, čistě romantický program. Vedle Brahmových vokálních kvartetů v něm zpíváme aranže Mahlerových a Wagnerových písní pro šestnáctihlasý sbor a capella, dokonce i finále z *Tristana a Isoldy*. Autorem těchto úprav je německý skladatel Clytus Gottwald a není to vůbec žádný kýč. Naopak ty partitury jsou velmi komplikované a interpretačně dost náročné – sbor vlastně nahrazuje i orchestr, každý zpěvák je ve svém hlase sám. V Německu je to neuvěřitelně populární záležitost, Mahlera a Wagnera tam v této originální podobě zpívá snad každý profesionální sbor. Je to taková nadpozemská apoteóza jejich hudby. Stále častěji vystupujeme i s komorními orchestry – s nimi zpíváme hlavně baroko, klasicismus a 20. století. To všechno je náš současný profil, který samozřejmě budeme obměňovat a rozšiřovat. V zásadě se ale budeme držet v těchto mantinelech.

Martinů Voices mají třináct členů, zpívají tedy po třech a čtyřech hlasech – jaké možnosti ti takto komorní obsazení ve srovnání s většími sbory dává? Když se podíváte na ty nejznámější profesionální komorní sbory, které provádějí podobnou hudbu jako my (třeba RIAS Kammerchor, BBC Singers, Accentus), všechny fungují v o něco větším obsazení, většinou okolo dvaceti zpěváků. V tak malém tělese je každý hlas navíc znát. Ten náš malý počet není pro některý repertoár vhodný a my se do něj ani nepouštíme. Na druhou stranu to, co zpíváme, myslím, dokážeme provést s velkým důrazem na detail a dokonalou souhru. Vždycky se snažím, aby všechno vyznělo pregnančně a posluchačsky čitelně – přesně jako v komorní instrumentální hudbě. Je velký rozdíl, jestli třeba Ravelovy chansony nebo Martinů madrigaly provedete ve třinácti hlasech nebo v pětadvaceti. Obojí je komořina, ale na dvou různých pólech. Je to skoro jako rozdíl mezi komorním orchestrem a komorním instrumentálním ansámblem. Čím komornější obsazení, tím větší nároky na zpěváky – hlavně v souhře a ve zvuku. To je na práci Martinů Voices nejtěžší a za to členy ansámblu nejvíc obdivuju.

Oslovujete také současné skladatele s objednávkami děl? Že bychom vyloženě objednávali, to ještě ne. Zatím jsem vždycky

vybíral novinky sám a opravdu bylo z čeho – dobrých, dosud neprovedených skladeb je hodně. Anebo mě požádali o provedení samotní autoři. Časem ale určitě objednávkou k nějaké speciální příležitosti uděláme. Už teď jsem v kontaktu s několika skladateli, se kterými jsme se dohodli, že pro Martinů Voices něco v budoucnu napíší. V Pražském filharmonickém sboru jsme nedávno realizovali skladatelskou soutěž a utkal se v ní neuvěřitelný počet autorů z celého světa. Takže ze strany skladatelů zájem o sborovou hudbu a její provádění rozhodně je.

Současnost a plány do budoucna? Letos jsme poprvé koncertovali na Pražském jaru a Supraphon nám vydal samostatnou novákovskou desku. Co víc si přát? Vedle toho jsme vystoupili na několika českých festivalech, třeba na Smetanovských dnech v Plzni nebo na Festivalu Ludwiga van Beethovena. Ve druhé polovině roku budeme koncertovat mimo jiné na Festivalu duchovní hudby v Olomouci a festival Lípa Musica nás angažoval pro velký koncert z hudby německého romantismu v příhraniční Žitavě. Závěr roku bude také velmi slavnostní – Martinů Voices totiž poprvé vystoupí s Českou filharmonií. Jiří Bělohlávek si nás vybral pro koncertní provedení málo známé komorní opery Bohuslava Martinů *Čím lidé žijí*. Té příležitosti si opravdu hodně vážíme.

To je pro tak mladé těleso docela úctyhodný výčet. Jak se ti daří v takto nabitěm programu skloubit práci v Pražském filharmonickém sboru a Martinů Voices? Myslím, že to docela jde. Jsem zvyklý hodně pracovat, takže mi to plně vyžití asi vlastně vyhovuje. Kdybych neměl vedle PFS Martinů Voices, určitě bych si našel jinou aktivitu, jak se znám. Ale uznávám, někdy toho je hodně. Výhodou ale je, že se jedná o dvě úplně jiná tělesa, která pracují odlišně a většinou mají i jiný repertoár a jiné cíle. Martinů Voices mi vlastně kompenzují to, co nemůžu dělat v PFS a naopak. Dalo by se říct, že doplňují můj umělecký profil, vznešeně řečeno, a myslím, že to tak mají i zpěváci. V komořině si kompenzují to, co ve větších tělesech nemohou, a v těch větších tělesech, jako je třeba PFS nebo Sbor Národního divadla, si zase zazpívají velké věci, se kterými se v malém sboru nesetkají. Je to pro všechny taková skládačka uměleckého vyžití. Navíc kdybych pracoval jen s jedním sborem, asi bych upadl do rutiny a nebavilo by mě to. Pořád totiž vidíte stejné lidi a řešíte stejné problémy – člověk rychle otupí. Když ale máte možnost pracovat i s jiným ansámblem, dostáváte do sebe pořád nové a nové podněty. Co se naučíte v jednom sboru, zúčítíte v tom druhém. A nemyslím repertoár, ale spíš samotné sbormistrovské řemeslo – to se totiž člověk učí pořád. Anebo když dlouho pracujete s malým sborem, těšíte se pak na ten velký a naopak – to je zrovna hodně důležitý mo-

ment. Zkrátka nutí vás to myslet, vnímat a nezakrňet. Byla by chyba, kdybych pracoval jen s PFS nebo MV. Nikam bych se neposunoval, anebo bych se posunoval pomaleji. Žádnému sbormistrovi nedoporučuju pracovat jenom s jedním sborem – je to nebezpečné.

V čem vidíš slabiny sborového zpěvu – profesionálního i amatérského – u nás? Máme latku položenou zbytečně nízko a vychází to hlavně z toho, že v Česku není dost dobrých sbormistrů. Průměrných sbormistrů je hodně a na své úrovni odvádějí skvělou práci. Jsou vlastně i svým způsobem nenahraditelní. Ale vzdělaných sbormistrů profesionálů, kteří by byli schopní český sborový zpěv formovat, směřovat a ukazovat žádoucí úroveň, je málo. Hlavním problémem je to, že se u nás sborové dirigování vyučuje jen jako okrajová disciplína v rámci dirigování orchestrálního. Co neokoukáte, nevyčtete v zahraniční literatuře a neoposloucháte, nebo na co si nepřijdete sami, to nevíte. Vlastně je potom zázrak, když se nějaký dobrý sbormistr objeví. Podle mě by si sbormistrovství zasloužilo samostatný obor na některé konzervatoři nebo akademii. Je dobré, že třeba na brněnské akademii obor dirigování sboru existuje, to je ale málo. Pak ještě existuje sbormistrovství v rámci studia hudební výchovy na některých pedagogických fakultách – tam je ale primární pedagogické zaměření, z čehož nutně vyplývají nižší umělecké nároky. Dokud tedy nebudeme mít špičkovou platformu, na které lze získat kvalitní profesionální sbormistrovské vzdělání, což musí být jednoznačně některá konzervatoř nebo akademie, laťka bude pořád trochu níž, než je tomu v kulturnější Evropě.

A jak bys tedy závěrem shrnul stávající situaci v porovnání s tradičními sborovými „velmocemi“, jako je například Německo nebo Skandinávie? Nechci být arbitrem, na to se necítím. Ale všechno souvisí se vším. Až budeme mít víc kvalitních sbormistrů, bude u nás také víc lepších sborů, které se třeba svou úrovní přiblíží nejlepším tělesům z Německa, Anglie nebo Pobaltí. Na sborových koncertech se nebude pořád dokola opakovat to samé, programy budou zajímavé, půjdou s dobou a bude na ně chodit víc lidí. Nechci, aby to teď vypadalo, že je všechno špatně. Tak to určitě není, až na to podceněné sbormistrovské školství. Ale mohlo by to být mnohem lepší vzhledem k tomu, jaké máme skvělé předpoklady. Neznám sice přesné statistiky, ale myslím, že v jednom jsme sborovou velmocí: v počtu sborů, sborových zpěváků a sbormistrů. V Česku je sborový zpěv obrovským fenoménem a hodně oblíbenou aktivitou – rádi se takhle realizujeme, rádi takhle společně tvoříme. Takže předpoklady jsou skoro unikátní a tzv. „materiál“ je. Teď už jenom přestat přešlapovat na místě, otevřít oči a udělat pár kroků dopředu. ■